

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12[37.091] (477+475)“1919/1939”(09)

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА У 1919-1939 рр. HISTORICAL-LEGAL RESEARCH OF THE STATUS OF UKRAINIAN SCHOOLS IN 1919-1939 IN THE REPUBLIC OF POLAND

Булавина С.Є.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*

У статті проаналізовано нормативно-правові акти щодо політики і освіти Республіки Польща. Охарактеризовано матеріали правового статусу українських шкіл у 1919-1939 рр.

Ключові слова: правовий статус, держава, розпорядження, закон, політика, українська школа.

В статье проанализированы нормативно-правовые акты относительно политики и образования Республики Польша. Охарактеризованы материалы правового статуса украинских школ в 1919-1939 гг.

Ключевые слова: правовой статус, государство, распоряжение, закон, политика, украинская школа.

The article deals with the normative legal acts about politics and education of the Republic of Poland. The legal status materials of Ukrainian schools in 1919-1939 are analyzed.

Key words: legal status, state, order, law, politics, Ukrainian school.

Історико-правове дослідження стану українського шкільництва в межах польської держави 1919-1939 рр. ще й досі вимагає свого об'єктивного та неупередженого дослідження. Проблема вивчення реального відтворення історичного минулого з усіма внутрішніми політичними, національними та соціальними суперечностями, різницею ідеології та інтересів українського народу та офіційної державної ідеології Республіки Польща особливо гостро стоїть в сучасних умовах, коли обидві відроджені незалежні держави Україна і Республіка Польща прагнуть до співпраці, до взаєморозуміння та інтеграції.

Темі існування українських шкіл за часів Другої Речі Посполитої присвячено чимало праць ще починаючи з 20-х років ХХ століття, де була поставлена політично проблема правового статусу українських шкіл. Так, К. Федорович ще у 1924 році зробив аналіз реального становлення до української школи польської влади. Чимало тогочасних визначних українських діячів (М.М. Лозинський, С.Й. Смаль-Стоцький, В.І. Сімович, І. Герасимович, Є.-Ю. Пеленський, С.О. Сірополко, Л. Ясінчук та інші) звертали увагу широкій громадськості на нехтування правами українців польськими окупаційними властями. Про політику польської держави у зазначений період у галузі освіти, особливо національних меншин, писали переважно історики та педагоги. Саме окремі з них виступили на захист прав українства на свої школи.

У працях сучасних правознавців (В.С. Кульчицького, М.І. Настюка, Б.Й. Тищика, І.Ю. Гловацького), польського науковця М. Калласа, вчених (істориків, етнографів, політологів, мовознавців, педагогів) В. Ф. Солдатенка, М.П. Гетьманчука, С.А. Макаручука, С.Д. Сворака, О.Я. Красівського, Й.Д. Лося, Я.К. Радевича-Винницького, Б.М. Ступарика розглядаються питання правового статусу української освіти у контексті державотворення, історичного процесу, розвитку української педагогіки тощо. Водночас маємо підстави констатувати, що поки що нема фундаментальних комплексних дослідження, де було б висвітлено правовий статус української школи на українських автономних територіях через призму державної політики.

Виклад основних положень. Новостворена Польська держава на захоплених ще в 1919 році західних повітах

Волинської губернії утворила Волинське воєводство з центром у м. Луцьку, а у 1920 році поділила на три воєводства Східну Галичину – Львівське, Тернопільське і Станіславське, які влада почала офіційно називати «Malopolska Wschodna» (Східна Малополяща) та заборонила вживати назви «Західна Україна» і «Східна Галичина». Утворивши на окупованих українських землях економічний придаток польської промисловості, влада Польщі наголошувала на другорядному значенні цих земель для держави та на тому, що ці землі не були для неї цінними [1, с. 94]. Основна частина західноукраїнських земель, де були утворені чотири польські воєводства, становила 25% території польської держави і майже 28% населення всієї країни. Українці були найчисельнішою меншиною міжвоєнної Польщі, яка в цей період належала до країн із найвищим відсотком національних меншостей (у 1921 році поляки становили 69,2%, українці – 14,3%, євреї – 7,8%, білоруси – 3,9%, німці – 3,9%; разом на меншини припадало 29,8%, тобто близько третини населення держави) [2, с. 305].

Відповідно до постанови Ліги Націй, прийнятої у лютому 1921 року, Польща була визнана воєнним окупантом Галичини, оскільки, ігноруючи як цю постанову, так і ратифіковану ст. 2 «Малого Версальського трактату» від 28 червня 1919 року (за цією статтею Польща мала гарантувати і охороняти життя, свободу і майно всім громадянам, які проживають на території Галичини незалежно від походження, національності, мови, раси і релігії), положення мирного договору в Севрі (10 червня 1920 року), протоколу у Спа (10 липня 1920 року), після підписання Ризького договору (18 березня 1921 року) здійснювала до 1923 року так зване тимчасове управління загарбаним краєм.

Хоча під тиском світової громадськості польський сейм прийняв у вересні 1922 року закон про воєводську автономію, однак він фактично не був втілений у життя, бо Польська конституція 1921 року закріплювала унітарний характер держави і не передбачала автономних утворень.

Польський уряд усю свою ідеологічну машину (mass media) націлював на культивування високої «місії» асиміляції меншопартійних народів з боку представників «значно вищої культури і рівня розвитку», аніж усі національні

меншості держави [5, с. 5]; не випадково польський націоналіст В. Лютославський навчав, що «русини увійдуть як окреме плем'я до складу польського народу» [6, с. 227].

Республіка Польща офіційно проголосила таку національну політику, яка не приховувала свого репресивного і дискримінаційного характеру, відповідно порушувала права національних меншин [7, с. 26]. За планами уряду, польське населення на східних окраїнах мало збільшитися на 30%. Це мало стати гарантією того, що «зміцнення польськості» на цих теренах дозволить тримати їх під своєю владою вічно» [8, с. 153].

Політиці колонізації сприяли аграрні закони 1919-1920 років, закон від 17 грудня 1920 року про поселення військових колоністів (осадників) на землях Волинського воєводства, інші акції, відповідно до яких до 1935 року на східних теренах Польщі було розподілено (розparcelьовано) 624 тисячі гектарів землі, на яких було облаштовано 47 тисяч господарств цивільних і військових осадників [9, с. 239].

Після окупації Галичини Польщею шкільництво на цих землях стало підпорядковуватися Міністерству віросповідань і освіти, хоч і продовжували діяти австрійські закони та інструкції. Польська влада застала тут досить добре організовану систему української освіти. Але дотримуючись лінії «польського державотворення», вона внесла значні зміни в освіту, звичайно не на користь українців.

З самого початку наступ на українську школу у Республіці Польща носив державницький характер. Фактично були ліквідовані демократичні австро-угорські підходи до задоволення освітніх потреб місцевого українського населення. Якщо за Австро-Угорщини у 1911/1912 навчальному році у Східній Галичині налічувалося з українською мовою навчання 2 612 початкових шкіл, а в 1919 році на території Західної України було таких 3 662 початкові школи [10, с. 950], то вже у 1920/1921 навчальному році – лише 1 930 [11, с. 126].

Після рішення Ради Послів держав Антанти від 14 березня 1923 року про остаточне включення краю до складу Польщі розпочалася відкрита колонізація всього українського, погіршилося становище українців, оскільки залишили їх «на милість їхнього найгіршого ворога» [12, с. 371].

Свідченням антиукраїнської політики польської держави стало розпорядження від 30 жовтня 1923 року ч. 3316 Кураторії Львівського шкільного округу (вищого органу управління освітою Галичини в умовах Польщі), де вказувалося: «Всі школи, як публічні, так і приватні, на території Річи Посполитої є в тісній значенні цього слова польськими. Про інші, як не відповідаючі ідеї польської державності в Польській державі, не може бути й мови» [13, с. 1]. Політика польської шкільної адміністрації розгорталася в напрямі централізації й колонізації освітньо-виховної діяльності за шляхами: 1) всі шкільні документи: акти, каталоги, протоколи тощо мали вестися польською мовою; 2) у процесі навчання передбачалося використовувати польські навчальні плани і підручники; 3) польська мова вводилася як викладава, при обмеженні української; 4) усувалися з посад прогресивні українські вчителі.

Із введенням шкільного закону від 31 липня 1924 року, за яким польські і українські школи однієї місцевості об'єднувалися в утравквістичні, польськими властями було взято курс на остаточну ліквідацію українських шкіл [10, с. 944]. За цим законом запроваджувалися шкільні плебісцити, наслідки яких завчасно планувалися шкільними та державними органами. Вони проводилися в умовах поліцейського терору, шантажів та підкупів. Викладання української мови вводили у школі лише в тому разі, коли громада налічувала не менше ніж 25% українського населення і якщо батьки не менше ніж 40 учнів подавали відповідні прохання-декларації. Однак коли було 20 учнів,

батьки яких бажали навчати дітей державною – польською мовою, така школа ставала двомовною. В усіх інших випадках школи переходили на суто польську мову навчання. Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагалися декларації від батьків 150 учнів.

Плебісцит проводився у відповідності з розпорядженням міністерства віросповідань і освіти від 7 січня 1925 року, виданого на виконання закону від 31 липня 1924 року. Як свідчать повідомлення тогочасної преси, влада допускала низку зловживань з метою ліквідації українського шкільництва. Проте українська громадськість чинила спротив такому колонізаційному тиску. Прогресивна громадськість, організації краю, політичні партії та інші взяли участь в очолюваних «Рідною школою» плебісцитових акціях. З метою придушення боротьби українців за право навчання дітей рідною мовою польський уряд провів у 1930 році «пацифікацію» (умиротворення), яка супроводжувалася навіть фізичними розправами.

У 30-ті роки масово вводилися утравквістичні школи, які були відповідною ланкою ліквідації українськомовних шкіл взагалі. А сам С. Грабський наголошував: «Відзначаю із задоволенням, українська мова під владою Польщі втрачає право. Українські написи зникли з державних установ і стацій...» [16, с. 31]. У «народній демократичній» міжвоєнній Польщі офіційно було заборонено вживати слово «Україна» і його похідні: «українець», «українське» та подібне (у цьому сенсі згадуються часи, коли в царській Росії, якій належала більша частина Польщі до 1917 року, ця територія була переіменована в «Привіслянський край»).

З року в рік зменшувалася кількість українських шкіл, а на їх місці створювалися польські або двомовні (утравквістичні) школи. Якщо у 1924 році на Прикарпатті нараховувалося 793 українські і 346 польських шкіл, то у 1927 році було вже 773 польських і утравквістичних і лише 337 – українських [17, с. 48]. Загалом у Галичині в 1927 році діяло 3 960 польських та утравквістичних шкіл, а українських народних – лише 745 [10, с. 945]. Тоді ж розпочався масовий утиск та переслідування українських національних культурних товариств, які активно опікувалися українським шкільництвом, зокрема, «Просвіти» (фактична ліквідація її осередків, наприклад, на Волині була повною) [18, с. 68].

Підтвердженням подальшої антиукраїнської політики стало розпорядження міністра віросповідань і освіти Польщі у справі мови публічних і приватних шкіл від 12 квітня 1927 року ч. 2234/27, в якому мовою шкільної документації, педагогічних нарад та конференцій була проголошена державна, тобто польська мова. Стосовно приватних шкіл, то передбачалося, що написи та оголошення у приміщеннях і на фасадах будинків мали вестися двома мовами – державною та мовою навчання. Мовою неофіційного спілкування, ведення кореспонденції з фізичними та юридичними особами за розпорядженням міністра дозволялося використовувати мову навчання у конкретній школі [19, с. 9].

Розпорядження міністра віросповідань і освіти, а також декрет президента Республіки Польща від 29 вересня 1930 року, по суті, позбавляли українське населення права навчати своїх дітей рідною мовою.

У 1932 році було прийнято новий шкільний закон про устрій школи, згідно з яким між програмою шкіл так званого третього рівня і програмою гімназії штучно створювався розрив у три класи, що позбавляло випускників школи будь-якої можливості вступити до гімназії. Школа третього рівня була практично єдиною у сільській місцевості. Оскільки соціальна структура українського населення Західної України була переважно «сільською», шкільний закон 1932 року успішно виконував призначену йому роль перешкоди на шляху української молоді до оволодіння вищою освітою.

Цей шкільний закон закріпив досягнуті поляками здобутки: 1) державницький принцип побудови школи і державну монополію на виховання підростаючих поколінь; 2) категоричне прийняття того, що головною метою школи є не навчання, а виховання; 3) вимогу про те, що школа має бути поставлена на ґрунт сучасних її досягнень психолого-педагогічної науки [20, с. 224].

Оскільки у багатьох населених пунктах (особливо у сільській місцевості) не було шкіл, то, незважаючи на закон про загальнообов'язкове навчання, в Західній Україні поза школою залишалося 20,6% дітей та підлітків.

Значно погіршилося становище українського шкільництва у 1934 році, коли Польща відмовилася від своїх зобов'язань перед Лігою Націй забезпечувати права національних меншин. Підтвердженням антиукраїнської політики в галузі освіти стала промова міністра віросповідань і освіти В. Єнджевича, який, зокрема, наголо-

шував, що всі шкільні програми і підручники повинні проникнутися державницьким вихованням [22, с. 3]. Про українське національне шкільництво в ній жодним словом не згадувалося. Тому не дивно, що наслідком державної політики у галузі освіти була неграмотність серед дорослого населення: 60% його було неписьменним, а серед жінок неписьменність досягала 75-76% [23, с. 38].

Висновок. Всупереч підписаним мирним угодам та взятим на себе зобов'язанням асиміляція та національне знищення стали неприкритим девізом Другої Речі Посполитої у час міжвоєнного двадцятиліття. Українське шкільництво опинилося перед загрозою остаточної ліквідації, а розвиток подій упродовж 1919-1939 років XX століття показав повну неспроможність польської влади до цивілізованого розв'язання українського питання та задоволення прав української спільноти у галузі освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beauvois D. Mit «Krezyw Wschodnich» czyli jak mu položyc Kreńs / W. : Polska mæsi polityczna XIX i XX wieku. T. IX. / D. Beauvois. – Wrocław, 1994.
2. Kallas M. Historia ustroju Polski X–XX w. / M. Kallas – Warszawa, 1997.
3. Giertych J. O Program polityki krezowej / J. Giertych. – Warszawa, 1932.
4. Wapiński D. Narodowa Demokracja / D. Wapiński. – Warszawa, Wrocław etc., 1980.
5. Zempicki S. Kola Kultury polskiej na ziemiach poludniowo-wschodnich / S. Zempicki. – Lwow, 1938.
6. Цит. За : Lutoslawski W. Wojna wszechświatowe, jej odlegle przyczyny i skutki / W. Lutoslawski. – Lwow, 1920.
7. Яремчук В. Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність / В. Д. Яремчук. – К. : ІСДО, 1993. – 100 с.
8. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 298 с.
9. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
10. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.
11. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний / пер. з англ. Ю. І. Шевчук; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
12. Огляд шкільництва. Шкільництво на українських землях під Польщею // Учитель. – 1923. – 23 вересня. – С 12-13.
13. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики / К. Федорович. – Львів, 1924. – 94 с.
14. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – 348 с.
15. Прикарпаття під прапором Рад / Ю. М. Головачанський, О. Ю. Карпенко, М. В. Кугутяк та ін. – Ужгород: Карпати, 1989. – 208 с.
16. Україна – Польща: важкі питання // Матеріали 2-го міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997. – Варшава, 1998.
17. Розпорядок міністра освіти // Рідна Школа. – 1927. – Ч. 2. – С. 9.
18. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення / Б. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 299 с.
19. Розквіт народної освіти в Західних областях України / Д. Яремчук, Л. Байк, В. Санівець та ін. – К: Рад. школа, 1979. – 192 с.
20. Яремчук В. Д. Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща у 1919–1939 рр. / В. Д. Яремчук, – Львів: Вид-во ЛДУВС–"Науковий вісник", № 2, 2009.